

Зоран М. ЈОВАНОВИЋ*

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици

Филозофски факултет

Катедра за историју уметности

О КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ И КАТОЛИЧКОЈ ЖУПИ СВ. МИХОВИЛА АРКАЊЕЛА НА ОСНОВУ ИЗВЕШТАЈА ОД АПРИЛА 1942. ГОДИНЕ

Айсѝракѝ: У фокусу текста су два дописа жупника косовскомитровачке жупе Св. Миховила Арканђела, упућена крајем априла 1942. године Ординаријату Београдске надбискупије. Њихова садржина представља кључне податке о тој жупи током прве године Другог светског рата на подручју Југославије, до сада непознате историографији. Настали су као пролог детаљном реферату о њеним тадашњим особеностима, који је затражио споменути Ординаријат. Споменута два дописа су од примарног значаја јер пружају, поред осталог, упечатљив приказ ратне збиље у Косовској Митровици и околини, потекао из угла словеначког свештеника, који је тада управљао жупом. Један од повода за његово обраћање је био и тај што је жупа била на граници гашења због тога што до њеног свештенства – *словеначких лазарисѝа* – нису стизала финансијска средства, неопходна и за њихове најосновније животне потребе. У свом виђењу стварности он се осврнуо и на српско-албанске односе 1941/1942. године, уз јединствен опис Албанаца и њиховог опхођења према локалном српском народу и његовој имовини. У нашем тексту је пружен осврт и на радове историчара Алија Хадрија, у којима је – према нашем закључивању – све учињено да буде на нивоу тзв. патриотске историографије, скривене под плаштом „братства и јединства“ комунистичке/социјалистичке Југославије, уз истовремено игнорисање важних чињеница, међу којима је и постојање католичке заједнице у Косовској Митровици.

Кључне речи: жупа Св. Миховила Арканђела у Косовској Митровици, Косово и Метохија, Други светски рат, Срби, Албанци, Словенци.

УМЕСТО УВОДА ИЛИ О ЖУПИ СВ. МИХОВИЛА АРКАЊЕЛА И КАО ЖРТВИ СЕЛЕКТИВНОГ ТУМАЧЕЊА ИСТОРИЈЕ, НЕЗНАЊА, ЗАБОРАВА

Стицајем околности, такоређи синхроно с нашим текстом, на другом месту је пружен осврт на пролог историје католичке жупе Св. Миховила Арканђела/Св. Михаила Арханђела у Другом светском рату, с култним и административним

* Редовни професор, ORCID 0000-0003-3684-8823, zmjovan@orion.rs

седиштем у Косовској Митровици, с подацима до тада непознатим историографији (Јовановић 2025). Уз констатацију да њено постојање ничим није заинтересовало тумаче историје, што је – по себи – индикативно, саопштен је и повод због чега је Београдска надбискупија у лето 1941. године, после слома Југославије, преузела бригу о том *кајоличком њезду*, уз сагласност управе Скопске дијецезе, у чијем саставу је била од њеног оснивања (1905), с тим да је ватикански Државни секретаријат претходно на предлог Јосипа Ујчића, надбискупа београдског, благословио ту промену. Тако је сада познато да су почетком августа 1941. године подручја Скопске бискупије, која су се по окупацији Југославије нашла на територији под немачком окупацијом, а тиме и под управом квислиншког Савета комесара за Србију, прешла у надлежност Ординаријата Надбискупије београдске.¹ Наравно, споменута промена се односила на деловање у оквиру организације Католичке цркве, која је покушавала да се прилагоди новим околностима.

Из угла савремене историјске збиље, можда ће деловати као далека, непонрављива прошлост и то што су Косово и Метохију после Априлског рата 1941. године као свој плен, уз помоћ Италије и Немачке као кључних окупатора, присвојили и Бугари. Албанија је пак била под непосредним утицајем Италије, чији су *ијици* у оквиру фашистичко-нацистичке поделе средишњег дела Балкана сезали и до Косовске Митровице. Улогу Италије у *балканској каши* треба сагледати и кроз њено разноврсно бодрење заступника постојања „Велике Албаније“, што су, по парчању Југославије, на свој начин чинили и Немци, такође трујући/каналашући српско-албанске односе (иовако већ деценијама озбиљно оптерећене). Идеолози и поборници НДХ су пак стремили ка рубним подручјима Космета, укључујући и Санџак (Живковић 2018а; Живковић 2018б: 46; Живковић 2020), што је у нашем контексту битно, јер је у оквиру Католичке цркве, до рата, био под јурисдикцијом косовскомитровачке жупе, чијем свештенству је понегде онемогућено деловање, баш као и у Санџаку² (с пољем деловања које је – видећемо – сведено искључиво на области под немачком окупацијом: у Косовској Митровици и њеном најближем окружењу, пре свега ка југозападним падинама Копаоника, где је било неколико рударских места, с радницима придошлим и из тзв. католичких крајева Краљевине Југославије).

У претходници ратних догађаја одређену улогу је имао и Ватикан, који се између два светска рата понашао – најблаже речено – резервисано према Краљевини

1 Архив Ординаријата Београдске надбискупије (надаље: АОБГн), бр. 1226/41; *Књига Пројокола ватиканској Државној секретаријату*, бр. 5965/1941; АОБГн, бр. 1226/1941; АОБГн, Президијал (Реч је о делу поверљиве архиве Ординаријата Надбискупије београдске, с документима који нису убележени у тзв. *Деловну књију*, с евиденцијом преписке Ординаријата).

2 Жупа Св. Миховила Арканђела је до Другог светског рата на подручју Југославије била необично пространа, јер је под њеним душебрижништвом био „цели Санџак, распростирала се на југу до Приштине, на северу до Рашке, према истоку до високог Копаоника, а на западу и северо-западу далеко у Црну Гору“ (тако су јој припадали и Пљевља, Беране и Бијело Поље, што значи да је допирала и до делова Зетске бановине, установљене 1929. године, када се подручје Косова и Метохије нашло у оквиру Вардарске, Моравске и Зетске бановине), Жупни уред Косовска Митровица, бр. 84/1. 07. 1942; АОБГн, бр. 512/1942.

Срба, Хрвата и Словенаца/Краљевини Југославији, једновременно сматрајући Ко-
смет важним за остварење својих циљева. Било би и то разумније, а посебно ако
се узме у обзир вишевековно трајање Католичке цркве на том подручју, да основ-
но оружје за тај подухват нису постали њени свештеници задојени великоалбан-
ском идеологијом и италијанским империјализмом (Žutić 1999: 105–113; Žutić
2000; Живојиновић 2012: 42, 43, 172, 173; Славковић Мирић 2018: 354, 355; ун.
Аврамовски 1964; Аврамовски 2024: 138, 139).

У радовима историчара који не припадају српском националном корпусу тај
податак је услед различитих побуда игнорисан. Поштења ради, понешто је навео
Али Хадри, вероватно најпознатији косметски историчар XX века међу албан-
ским/шиптарским круговима.³ Но, његов приступ у тој историјској чињеници је
дискутабилан, будући да је своја полазишта заснивао на *ијатриоидској историогра-
фији* албанске провинијенције (штедећи све вере које су Албанци практиковали,
најпре као муслимани, католици и/или двоверци – тзв. љарамани, с приступом по
којем интереси албанског народа треба да буду изнад сваког свестраног тумаче-
ња његове прошлости и полупрошлости). Тако он у тексту „Косово и Метохија
у Краљевини Југославији“ само узгред наводи улогу католичког свештенства ал-
банског порекла које је деловало против Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца/
Југославије, промовишући стварање „Велике Албаније“, односно циљеве Италије
(Хадри 1967: 68, 69).

Хадри је слично чинио и у публикацији *Косовска Митровица и околина* (Hadri
1997), прожетој при томе различитим спорним изјавама и усињеним паролама
(које су, нажалост, пријале југословенском режиму, због чега га је могуће препоз-
нати као саучесника у потоњим збивањима не само на подручју жупе Св. Михо-
вила). У нашем случају све би могло да буде окончано изреченим да у тој књизи
нема слова о томе шта се током Другог светског рата збивало с *католичким душа-
ма* у Косовској Митровици. Последично, нема трага ни о томе како су жупу Св.
Миховила предводили *словеначки лазаристи*, тј. припадници Мисијског друштва
Св. Винка Паулског из Словеначке провинције,⁴ пристигли у тај град 1936/37.
године на молбу скопског бискупа Јанеза Франчишека Гнидовца (који је, пре-
ма нашем уверењу, желео да умањи штетност великоалбанске/проиталијанске

3 У нашем тексту ће појмови „албанско“ и „шиптарско“ бити коришћени као синоними, без – тре-
бао би маркирати – икаквог пежоративног призива. Иначе, Хадријев опус као историчара за-
служује посебан осврт, будући да су његови приступи не само дискутабилни. Било би и то мање
битно да нису постали један од темеља историографије препуне *-изама*.

4 Деловање *словеначких лазариста* на Космету није било ново, пошто су до доласка у Косовску
Митровицу већ били у Призрену, Стубли и Летници, такође по позиву њиховог субрата – би-
скупа Јанеза Франчишека Гнидовца (Gajšek 2009: 370–373, 382, 394). Њихов први долазак у
Београд је пак званично почео почетком 1930. године, када је основана жупа Св. Ђирила и Ме-
тода на Чукарици, која им је дата на управу, с тим да је Алојзиј Палантарич у Београду још 1928.
године, када је ангажован као катехета у државним школама (и тиме био на државном буџету).
Извесно време су управљали и ваљевском жупом, а током Другог светског рата и жупом у Крагу-
јевцу и Краљеву (са Чачком и Ужицем – Gajšek 2009; Devetak 2016). Август 2025. су напустили
Србију, у споразуму Ординаријатом Београдске дијецезе.

идеологије међу свештенством његове дијецезе, доводећи *здраву крв*, пре свега словеначког порекла, узимајући у обзир и прилив Словенаца, који су се досељавали на подручје Скопске бискупије).

Намеће се закључак по којем је Хадријево *заборављање* свесно/планско, знајући да му словеначко виђење и косовскомитровачке ратне збиље не би ишло у прилог, тј. верзији историје коју је промовисао. Стога не чуди што је инсистирао на томе да су по слому Југославије 1941. године „сви радници хрватске националности напустили рудник“ у околини Косовске Митровице, те да су исто учинили и „радници словеначке националности“, уз „део радника Срба и Црногораца, који су се преселили у Србију“ (Hadri 1997: 292). Дакле, тако саопштено не наговештава стварне разлоге због чега су Хрвати напустили северни део Косова, где су тежачки зарађивали. Србе је пак довео у ситуацију по којој они нису избегли пред албанским терором, који је наступио непосредно по краху Југославије (Алексић 2015: 149, 151; Алексић, 2016: 97–119; Алексић, 2017: 156; Антонијевић 2017), већ је то приписао неприликама „због непосредне близине граничне линије“ између Немаца и Италијана, када је „рудник [у којем су радили] био директно погођен немирима који су око ње [границе] постојали (Hadri 1997: 292). Међе које су током трајања италијанске окупације Космета величане и као реализација „Велике Албаније“, с Косовом и Метохијом, Хадри такође не дотиче. (Он, заправо, спомиње једну Словенку, Силвиру Томазину, истичући је пре свега као истакнуту чланицу Комунистичке партије у Косовској Митровици, у доба када је – Хадри то не наглашава – та идеолошка струја била без симпатизера Албанаца (Hadri 1997: 251, 252, 334, 335, 359, 360; уп. Алексић 2017: 166). Иначе, Томазини и њен случај свакако заслужују изузетну пажњу из више разлога, чак и у контексту чињенице да је она, по рођењу, била католикиња, уз то што њено деловање против окупатора Југославије/Космета није подразумевало *убијање Боја*, а што је пречесто тенденциозно скрајнуто, чак и скривано.

У односу на Хадријев начин тумачења историје, довољно је, као контрааргумент, пренети сегмент интерног извештаја свештеника Словенца, у том тренутку управитеља жупе Св. Миховила, упућеног почетком септембра 1941. године Ординаријату Надбискупије београдске, у којем описује амбијент Косовске Митровице после тзв. Априлског рата и окупације Космета: „Овде су углавном Албанци, има и Словенаца и Срба и нешто Немаца. [...] Много људи је без посла, а директор [рудника код Косовске Митровице] ми је рекао да ће овде доћи да ради још три стотине нових словеначких радника. [...] Знатан део наших католика је запослен у руднику“.⁵ (Најављени долазак Словенаца је требало да буде последица њиховог организованог насилног пресељења, које су Немци почели да остварују непосредно по ступању на *словеначко њло*. Чињеница да у саопштењу нема Хрвата потврђује да су се они у то доба вратили у своје завичаје, вероватно обрадовани оснивањем НДХ, према чему се према томе не треба пренагљено критички односити, а посебно што, вреди веровати, многи међу њима нису могли ни да замисле у какво зло ће се та творевина изродити.)

О ЖЕЉИ НАДБИСКУПА УЈЧИЋА ДА ДОЗНА СТАЊЕ КОСОВСКОМИТРОВАЧКЕ ЖУПЕ

Од изузетне важности по поимање/тумачење историје Св. Миховила у Другом светском рату је исход дописа надбискупа Јосипа Ујчића, који је 5. априла 1942. године послао свим жупским уредима под својом јурисдикцијом. Он у том писму – на латиници – саопштава:

„Како ми је због техничких потешкоћа на жалост директно немогуће да поштом поједине жупе на моме територију, који се растеже од Велике Кикинде па до Ниша [и Косовске Митровице], а ипак живо желим ступити у контакт са својим свештеницима и вјерницима те упознати њихове духовне потребе, њихово морално и социјално стање, то молим све самосталне жупнике (односно управитеље самосталних душебрижништва) нека ми јаве следеће податке ...“⁶

(Иначе, под Ујчићевом јурисдикцијом, као надбискупа Београдске дијецезе, било је више жупа, распоређених у оквиру Београдског и Нишког деканата, до почетка рата са преко 60.000 *душа* (Draganović 1939: 363), с тим да је национална структура његовог *сјада* током 1941. године знатно измењена.)

Одговори су очекивани на основу типских питања, а односили су се на све што је могао да дочара колико-толико објективну слику сваке жупе Надбискупије београдске: од њихове енциклопедијски кратке историје, величине заједница и снази верског/црквеног живота, као и о пастирима и душебрижницима тих заједница, те стању жупских културних средишта – црква и капела (иако су такви одговори до рата били мање-више уобичајени у оквиру годишњих извештаја жупских уреда, затражено има посебну тежину, будући да су од почетка априла 1941. до пролећа следеће године околности биле такве да је било немогуће стећи представу о стању већине *католичких њезада* под Ујчићевом јурисдикцијом).

О ПРОЛОГУ ОДГОВОРА НА ПИТАЊА НАДБИСКУПА УЈЧИЋА: ДЕЛО ЖУПНИКА ЖУПЕ Св. МИХОВИЛА АРКАЊЕЛА

Као својврсни пролог траженим одговорима *Алојзије Похар*, пастир косовско-митровачке жупе, *написао је два писма* Ординаријату Београдске дијецезе. Упућени су истог дана, 25. априла 1942. године, с информацијама које на јединствен начин сведоче о збиљи у којој се жупа задесила, а њено свештенство и поред свега покушавало да испуни очекивано – „пред Богом и народом“. Ти документи су битни и отуд што по значају надалеко излазе из оквира жупске историје, пружајући елементе и за свеобухватније поимање историје Србије у Другом светском рату, односно дела Косова и Метохије, чији је центар била Косовска Митровица. Биће то само део особености његових записа.

Потребно је апострофирати да је један од извештаја упућен Ординаријату као званични допис, а други – с *личнијом нојом* – надбискупу Ујчићу. Ти документи су

6 АОБгн, бр. 512/1942. Треба истаћи да је Јосип Ујчић био банатски апостолски администратор, па је отуд споменута и Велика Кикинда.

по себи у толикој мери упечатљиви да их је лако могуће одвојити од одговора које је Ујчић званично затражио, а који су му убрзо, у виду таксативног подужег реферисања, стигли и из уреда косовскомитровачке жупе.

Нажалост, *словеначки лазаристи* у издањима о историји своје делатности саопштавају, можда и с дозом разноврсне обазривости, само то да је Алојзије Похар као свештеник београдске жупе Св. Ђирила и Методија 28. септембра 1941. године именован управитељем жупе, односно жупником у Косовској Митровици, те да ју је због миниране пруге преузео 22. марта 1942. године (Gajšek 2010: 177; Devetak 2016: 105),⁷ што значи да је у Београду пола године чекао потврду када би могао да крене ка Космету. Но, у званичним верзијама историје нема информације по којој је Похар дошао у такорећи сабластан жупски дом, јер је Иван Страшек, његов претходник на трону жупе, још 22. јула 1941. принуђен да се хитро пресели у Београд, после три године боравака у граду крај Ибра (Gajšek 2010: 235, 236). Повод је било његово хапшење од Гестапоа, а затим наредба да безусловно напусти Косовску Митровицу, што је он и учинио, отишавши у Београд, у жупу Св. Ђирила и Методија, којом су управљали његови сународници и сабраћа лазаристи. Тако је Похара пре свих дочекао Јанко Беле, који је до његовог доласка био тзв. привременни („ad interim“) жупски управитељ жупе Св. Миховила, а затим њен капелан.

Било је то још једно оптерећење по управу косовскомитровачке жупе, јер су већ почетком окупације на неки начин обележени код Немаца, колико и код локалног албанског живља, који је разноврсно таргетирао све што је могло да поремети њихово сњевање о стварању „Велике Албаније“. Тако су придошлице из других крајева Југославије, које су се доселиле између два светска рата, приваћене као непожељан *елементи*, кварећи, према истом полазишту, прижељкивану етничку чистоту *албанских земаља* (баш као што је то био и сан креатора НДХ – *Велике Хрватске*). Ако се узме у обзир и благонаклоно расположење Албанаца у Косовској Митровици према нацистима као њиховим ослободиоцима из *југословенске џамнице*,⁸ јасно је колико је био тежак крст који су свештеници жупе Св. Миховила морали да понесу на својим плећима. Били су сведоци и сцена када су предводници Албанаца нацистичким поздравом дочекивали оне који су окупирали и њихову Словенију, а затим, такође под заставом Трећег рајха, стигли и до севера Космета.

О АЛАРМАНТНОМ ЖИВОТУ СВЕШТЕНИКА ЖУПЕ СВ. МИХОВИЛА ОД АПРИЛСКОГ РАТА 1941. ГОДИНЕ ДО ПРОЛЕЋА 1942. ГОДИНЕ

Хронолошки, први Похаров запис – инициран Ујчићевим захтевом да начини детаљан извештај о жупи – потиче од 25. априла 1942. године, у којем најпре обавештава Ординаријат Надбискупије београдске да је 28. августа претходне године

7 Према истим изворима Похар је био жупник у Косовској Митровици од 20. фебруара 1942. године до 2. јуна 1947. године, када је лазаристима истекао десетогодишњи уговор о вођењу жупе, који су постигли са Скопском дијецезом.

8 Вредело би маркирати да наш рад нема за циљ да појашњава поводе Албанаца да буду против Југославије, а који су – по себи – изузетно деликатна тема, која завређује аргументовану елаборацију.

именован жупником у Косовској Митровици, а да је почетком 1942. године капелана, тзв. жупског помоћника, Андреја Пребила (Gajšek 2010: 184; Devetak 2016: 105)⁹ заменио Јанко Беле (који је такође био у Косовској Митровици – Gajšek 2010: 23; Devetak 2016: 105).¹⁰ Повод Похаровом обраћању је био тај што до жупског свештенства није приспевала законом прописана финансијска помоћ од надлежног српског министарства, Верског одељења Министарства правде, намењена функционисању верских/црквених заједница, која је – недовољно је познато – и у ратно доба прослеђивана Ординаријату Београдске дијецезе, а тиме и жупама, као и професорима католичке веронауке у престоничким школама. Ради бољег увида у проблем финансирања свештенства косовскомитровачке жупе од користи је управо тај Похаров допис, с констатацијом по којој „од јула 1941. није више стигла плата ни за жупника [Страшека], ни за капелана у Кос. Митровици“, те да „ни садашњи жупник [Похар] ни пријашњи капелан [Пребил], ни садашњи капелан [Беле] нису примили своје принадежности“. Похару је било важно да дода како је упознат да други свештеници у Надбискупији београдској примају осим државног доприноса и помоћ Ординаријата од 1500 динара месечно. Истовремено је обавестио Ординаријат да су тадашњи месечни приходи свештенства жупе Св. Миховила били тек око 1000 динара, захваљујући тзв. интенцијама, док је жупска канцеларија од административних послова месечно имала само 100–150 динара.

На крају дописа Похар је упутио алармантну молбу, која сведочи о думетима немаштине у којој се задесило свештенство косовскомитровачке жупе по распаду Југославије: „Због нашег тешког живота молим преч. Надбискупски Ординаријат: да нам се да примерна помоћ и да се уреди наша плата у финанс. дирекцији у Крагујевцу“, а ако то није било могуће „да нам се дозволи да продамо 1 сребрни калез и два циборија!“ Или, пак, понудио је „да се дозволи да иде капелан за учитеља“, а жупник за тумача у Крајскоманди/Крајскомандантури у Митровици. Јер, у супротном, наставио је Похар, „наша егзистенција [је] немогућа – како је било за време последњих 10 месеци“. Као закључак је саопштио да би услед наведеног лазаристи „били присиљени да напусте ову жупу!“

Такве вести су навеле Јосипа Ујчића да на истом акту, Похаровом писму/апелу, одмах допише: „Дајте потпуно 5.000 дин. из Фонда Надбискупије“, не желећи при томе да свештеници под његовом јурисдикцијом буду у било каквом службеном односу с нацистима, док је могућност да се жупа одрекне својих богослужбених предмета прихватио с неверицом, с језом непознатом у аналима Надбискупије београдске. Остаје нејасно како је споменутих 5000 динара помоћи могло да доспе до жупског уреда, тј. до Похара. Ако је стигао преко, с временом успостављеног, платног промета квислиншке Србије на подручју северног Косова, тј. под немачком

9 АОБгн, бр. 400/1942. Према истим изворима, Пребил је при косовскомитровачкој жуји деловао од 14. јула 1939. до 28. марта 1942. године, да би, потом, до 4. децембра 1945. био у београдској жуји Св. Тирила и Методија, које је било *inezdo* лазариста у Надбискупији београдској.

10 АОБгн, бр. 34/1942, с решењем о именовању од 25. 08. 1941/9. 01. 1942; На основу наведених извора, Беле је од 2. августа 1941. имао постављење у Косовској Митровици, коју је присиљено напустио 13. јуна 1944. године, када је ухапшен од Гестапоа, а затим депортиран у Београд, у логор на Бањици (од кад почиње његова нова агонија).

окупацијом, то би се најпре уклопило у тврдњу по којој је косовскомитровачки округ само по финансијским питањима зависио од Београда. Јер је све битно било под албанским Косовским комитетом (уп. Glišić 1991: 281), док су се нацисти бавили искључиво својим интересима, па тако и својим финансијама.

Иначе, као један од повода због чега средства нису стизала до жупе Св. Миховила Похар наводи: „Поред тога комунисти су били криви, да није било за Кос. Митровицу ни поште ни икакве везе са Београдом, тако нпр. стигао је акт Надб. Орд. [инаријата] од 24. октобра 1941. тек у пролеће 1942. године!“ (*Kosovska Mitrovica i okolina*: 292). Изричито наглашавање узрока прекида поштанских веза између Београда и града на Ибру треба разумети и у оквиру општих околности, уз то што је све лоше, сагласно (не)приликама, било пожељно приписати комунистима, макар отуд ако је неко из власти Србије – *архeишћийској* непријатеља комунизма – педантно контролисао садржину писама.

ОПИС КОСОВСКОМИТРОВАЧКЕ ЗБИЉЕ ПРЕМА ОПИСУ АЛОЈЗИЈА ПОХАРА И КАО ПУТ КА БОЉЕМ РАЗУМЕВАЊУ КОСМЕТСКЕ ИСТОРИЈЕ

У Похаровом цитираном допису је посебно упечатљив податак по којем: „Народ у Кос. Митровици је 60% албанске народности, муслиманске вере, прљав, без икакве интелигенције, а дивљи и страстан за своју веру и народност. Православних Срба има сада мало, јер су били од Арнауца убијени [!], други су побегли, куће су им запалили Арнаути [!] Живот је скуп и опасност по живот није мала!“ (уп. Алексић 2017: 153–159). Навео је и да *католичких душа* у Косовској Митровици и ближој околини има још око 1200, „највише рудара у руднику Трепча (9 км) и Звечан (3 км)“, додајући да је у Митровици било шездесетак албанских католичких фамилија. Што се тиче тзв. жупске дијаспоре, тј. места изван епицентра жупе и њене околине, сада је, казује Похар, „врло тежко и опасно посећивати вернике због Арнауца“. Уз све, наставио је, „велики дио пријашње жупе је сада преко албанске границе“¹¹, тј. на подручју под окупацијом Италије. Наведено доказује да је жупа територијално раскомадана и ка југу/југозападу, као што је била и на северу/северозападу, а по броју чланства ослабљена, будући да је до рата евидентирано око 1500 *католичких душа*. (Када се узме у обзир доратни број католика и католикиња, утисак је да је барем две стотине *хрватских душа* прецртано из жупске евиденције, пошто су се вратиле у свој завичај – у тек основану НДХ.)

Све би могло да буде друкчије прихваћено да аутор извештаја није Словенац, при томе дошљак, тако да је пренео утиске које није лако оценити само као субјективне, још мање исхитрене (а нарочито отуд што су му Јанко Беле и Андреј Пребил детаљно изложили стварност). При томе, Похар није имао интерес за пружање нетачних података Ординаријату. Достојан осврт заслужују и могући разлози за његов опис Албанаца, колико и то што је он, спомињући подручја „преко албанске границе“, *некако* потврдио свој однос према претензијама албанског

11 Жупни уред, Косовска Митровица, бр. 50/1942; АОБгн, бр. 539/1942.

живља на Космету. Изузетну вредност има и приказ српско-албанских односа током првих месеци рата, као и претходном времену, који ће – не треба сумњати – добити место у свим будућим тумачењима историје Косовскомитровачког среза у Другом светском рату.

Конечно, уз све што је Похар лично задесило у Косовској Митровици, вредело би апострофирати да *словеначким душама* при жуји Св. Миховила није било лако и стога што су – као неалбанци – сматрани непожељнима на Космету, с тим да за сада остаје непознато где је и на које начине испољаван такав приступ. Истовремено, Словенци, у овом случају *словеначки лазаристи*, вероватно су тешко скривали и то што је Словенију окупирао нацистичко-фашистички блок, који је међусобно поделио и Космет, што значи да су били испуњени и анимозитетом (мржњом), која је, по свему судећи, водила и ка њиховим симпатијама према народноослободилачким покретима у тадашњој Србији, чији су снажни одблесци досезали и до Словеније.

*

Алојзије Похар је истога дана упутио и допис Јосипу Ујчићу, на словеначком језику, што је могуће схватити и као потврду да је тај акт незваничног карактера. Одабир словеначког језика је био и отуд што је Похар знао да је надбискуп, премда по крштеници Хрват, одлично знао његов матерњи језик, јер је до ступања на трон Београдске дијецезе био угледни професор на Теолошком факултету у Љубљани. Не треба сумњати да је Похар упознат и с тиме да је Ујчић од почетка рата уважаван од Словенаца и због испољене бриге и помоћи за хиљаде *словеначких душа* које су нацисти насилно преселили у Србију 1941. године, очински бдијући и над словеначким свештеницима који су се различитим стицајем околности нашли у његовој дијецези (међу којима је и одређен број свештеника Словенаца изгнаних из *дежеле*, уз оне који су рат дочекали у Београду, попут *словеначких лазариста*).

Похар почиње допис тиме да жели надбискупу уз споменут извештај да дода и „неколико личних ствари“. Почео је утиском о животу свештенства косовскомитровачке жупе: „Нигде другде нисам нашао такво сиромаштво него у овој парохији [...] Сада је такав проблем са храном, овде су углавном Турци [муслимани], који не једу свињетину, нигде нема масти, или је она по страшној цени. Неке друге ствари које су неопходне културном човеку уопште нису доступне у овом граду“, у којем је „невероватна прљавштина, свуда [је] запуштеност“. Цитиран је један од верних одраза ратног амбијента у Косовској Митровици, будући да је она између два рата виђена и као пријатно урбано место, чему је допринео њен развој у Краљевини Југославији, благодарећи пре свега политици Београда, до кад је била провинцијална касаба (што спомињани Али Хадри поставља у њему одговарајуће оквире, и то, нимало случајно, у духу Албаније Енвера Хоџе [Enver Hoxha] (уп. *Kosovska Mitrovica i okolina* 1979: 173). Похаров спомен Турака пак, требало би поистоветити и с Албанцима муслиманима.

Похар се позвао и на извештај који је истовремено упутио и на Ординаријат, додајући: „Желео бих да додам предлог да нам се дозволи да милостињу прикупљену у цркви – колико остане за одржавање капеле – користимо за наше животне трошкове!“ Своје саопштење је завршио очајничким апелом: „Љубазно Вас молим,

Ваша Екселенцијо, да нам помогнете у овим критичним временима, ако је могуће, јер знам да ће поново доћи боља времена, али сада је заиста тешко“.¹²

Таква формулација завређује да се њоме заврши и наш текст, с тим да најважније појединости из Похарових извештаја заслужују опширне осврте, у понечем и поређења с околностима у потоње доба – до садашњице.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Учинити закључни осврт поводом свега саопштеног у нашем тексту је само привидно лак задатак, јер особености католичке жупе Св. Миховила Арканђела у Другом светском рату су по много чему јединствене, свакако многоврсно друкчије од свих жупа које су биле под јурисдикцијом Надбискупије београдске, тј. на подручју под неким видом управе квислиншке Србије, у оквиру нацистичке окупационе зоне. О томе сведоче и наше кључне речи приложене уз апстракт, пошто је требало начинити *сурови* избор, сагласно одређеним правилима. Стога у низ тих речи није било могуће уписати и појам „селективно тумачење прошлости“, на пример, које су услед различитих повода испољавали и лазаристи Словеначке провинције у својим издањима, када су се – закратко и повремено – посвећивали деловању своје сабраће у доба када су управљала косовскомитровачком жупом. Такав приступ је имао и Али Хадри, с тим да су његови циљеви били супротни лазаристима.

Оно што ће пак остати сигурно јесте да после свега саопштеног у нашем тексту историчари неће имати могућност да кажу како нису били упознати с једном од упечатљивих страница историје северног Космета током окупације фашистичко-нацистичког блока, који су многи Албанци сматрали делом будуће „Велике Албаније“. Заступницима *Хадријеве линије* тумачења историје, пак, предстоји озбиљно суочавање, јер ће бити у стручној обавези да се одреде према квалификацијама и описима који су се нашли у извештајима жупника косовскомитровачке жупе, упућеним Ординаријату Надбискупије београдске, цитираним у нашем раду. У оквиру тог задужења најпре би требало да апостофирају да су записи настали на основу непосредног увида словеначких свештеника.

Свакако да треба подсетити и на тумаче историје који су запостављали да је Косовска Митровица у међуратно доба, као и у свим ратним годинама, била средиште вишенационалне католичке заједнице, коју је, по свему судећи, већином чинио *словеначки елементи* (што је битно и због односа Словенаца према распаду Краљевине Југославије 1941. године и њеном комадању од војног блока који је окупирао и њихову родну *дежелу*, а према словеначком живљу показивао не само нетрпељивост, него и етноцидни порив).

Оно што ће остати тајна је како је надбискуп београдски Јосип Ујчић прихватио особености жупе чије је седиште у Косовској Митровици, упознат и с оним што је одликовало међуверске и међунационалне односе у том граду и његовој околини, пре свега однос Албанаца према Другоме, тј. према *српском елементу*. У том смислу, сличност је могао да препозна и у ономе што се догађало у НДХ, код чијег

12 Жупни уред, Косовска Митровица; АОБгн, бр. 539/1942.

режима је апеловао за спас српског народа од његовог сваковрсног страдања. Поводом збивања на тлу Космета није имао коме да се обрати ...

ИЗВОРИ

- АОБгн: Архив Ординаријата Београдске надбискупије [АОБгн]
– документи бр. 1226/1941; 1493/1941; 34/1942; 400/1942; 512/1942 бр. 539/1942.
– Президијал
– Жулни уред Косовска Митровица, бр. 157/1941; 50/1942; 84/1942 (у фонду АОБгн)
– Књига Протокола ватиканској Државној секретаријата, бр. 5965/1941 (у фонду АОБгн)

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовски 2024: Живко Аврамовски. *Југославија – Италија 1918–1941*. Зборник радова. Прир. Душан Бојковић. Београд: Архив Југославије.
- Алексић 2015: Јован Алексић. „Косовскомитровачки срез у Априлском рату“. *Башићина*, св. 38, 143–157.
- Алексић 2016: Јован Алексић. „Страдање српског становништва у косовскомитровачком срезу“. *Башићина*, св. 40, 97–119.
- Алексић 2017: Јован Алексић. „Опште друштвене прилике у Косовској Митровици од Априлског рата до капитулације Италије (1941–1943)“. *Башићина*, св. 42, 153–159.
- Антонијевић 2017: Ненад Антонијевић. *Косово и Метохија 1941–1945. година – рајни злочини*. Београд: Музеј жртава геноцида.
- Gajšek 2009: Lojze Gašek. *Vredni spomina: rajni sobratje Slovenske province MD: ob 90-letnici province (1919-2009) in 350-letnici smrti sv. Vincencija (1660-2010)*. Ljubljana: Misijonska družba – Slovenska provinca.
- Glišić 1991: Venceslav Glišić. „Albanization of Kosovo and Metohija“. *Srbi i Albanci u XX veku: ciklus predavanja 7–10. maj 1990*, 293–308.
- Devetak 2016: Jurij Devetak. *Župa sv. Ćirila i Metodija u Beogradu i Lazaristi*. Београд: Naučna KMD.
- Draganović 1939: Draganović Krunoslav. *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*. Сарајево: Akademija „Regina apostolorum“.
- Живковић 2018а: Милутин Живковић. *Независна Држава Хрватска у Србији 1941: усташки режим у Прибоју, Приједољу, Новој Вароши и Сјеници: (април–септембар 1941)*. Београд: Друштво историчара Србије „Стојан Новаковић“.
- Живковић 2018б: Милутин Живковић. *Између „Велике Албаније“ и окупиране Србије: Нови Пазар, Тулин и Ибарски Колашин (1941–1944)*. Приштина – Лепосавић: Институт за српску културу.
- Живковић 2020: Милутин Живковић. *Сара Раика под италијанском окупацијом: 1941–1943*, књ. 1–2. Београд: Catena mundi: Институт за савремену историју.
- Живојиновић 2012: Драгољуб Р. Живојиновић. *Ватикан у балканском вртлогу*. Београд: Албатрос Паус.
- Žutić 1999: Nikola Žutić. „Rimokatolička misija i klerikalizam na Kosovu i Metohiji u Kraljevini Jugoslaviji“. *Istorija 20. veka*, 1–2, 105–113.
- Žutić 2000: Nikola Žutić. *Vatikan i Albanci: u prvoj polovini XX veka (do 1941)*. Београд: Centar savremenu istoriju jugoistočne Evrope.
- Јовановић 2025: Зоран М. Јовановић. „О католичкој жуји у К. Митровици 1941. године, Ј. Ф. Гнидовцу и Ј. Ујичићу и његовом апелу за спас српског народа у Независној Држави Хрватској“. *Зборник радова Филозофској факултету у Приштини*, LVI (4), 00-00.
- Kosovska Mitrovica i okolina 1979: *Kosovska Mitrovica i okolina*. Приштина: Institut za istoriju Kosova; Београд: Institut za savremenu istoriju; Kosovska Mitrovica: Odbor za izdavanje monografija.

Славковић Мирић 2018: Божица Ж. Славковић Мирић. *Политичке, економске и културне прилике на Косову и Метохији: 1929–1941*. Београд: Просвета: Принципи.
 Хадри 1967: Али Хадри. „Косово и Метохија у Краљевини Југославији“. *Историјски гласник*, 1–2, 51–84.

Zoran M. JOVANOVIĆ

KOSOVSKA MITROVICA AND THE CATHOLIC PARISH
 OF ST MICHAEL THE ARCHANGEL DURING THE SECOND WORLD WAR:
 EVIDENCE FROM THE APRIL 1942 REPORTS

SUMMARY

Very little information exists to date on the history of the Catholic Church in the territory of Kosovo and Metohija during the Second World War. Thanks to our discoveries in the Archives of the Ordinariate of the Belgrade Archdiocese, much has been saved from oblivion, perhaps even from imposed forgetting. The text focuses on two letters from the parish priest of St Michael the Archangel in Kosovska Mitrovica, sent at the end of April 1942 to the Ordinariate of the Belgrade Archdiocese. These were, in fact, his reports, addressed to the Ordinariate because, following the occupation of the Kingdom of Yugoslavia/Serbia, the parish had come under its jurisdiction. (The Diocese of Skopje, to which the parish had belonged before the war, was territorially dismembered during the occupation by Germany, Bulgaria, and Italy, and by the supporters of so-called Greater Albania who joined Mussolini's army). The content of the reports provides key data on this parish during the first year of the Second World War in Yugoslavia (1941-1942), hitherto unknown in historiography.

The letters are of primary importance because they describe, among other things, the wartime reality in Kosovska Mitrovica and its surroundings, viewed through the perspective of a Slovenian priest who then administered the parish. This is of particular significance for interpreting Serbian-Albanian relations of that period, since the descriptions come from a so-called independent angle, with an objectivity that should not be questioned, let alone disputed.

Finally, the reports give a review of how the parish community changed following the April War of 1941 on the territory of the Kingdom of Yugoslavia, so that the majority were Slovenes, along with some sixty Catholic families. It is estimated that the parish had about 1,500 Catholics before the war, who were mostly employed in nearby mines, but by early 1942 they had been reduced by at least a fifth.

Keywords: parish of St Michael the Archangel in Kosovska Mitrovica, Kosovo and Metohija, Second World War, Serbs, Albanians, Slovenes.